FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11-son

UDK: 316.3:37:305

Aminova Gulnoza Xakimovna,
O‘zbekiston Milliy universiteti «Pedagogik ta’lim» kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK: TA’LIM PARITETIDAN IQTISODIY VA BOSHQARUV TENGLIGIGA («TA’LIM PARADOKSI»NING IJTIMOIY-FALSAFIY VA PEDAGOGIK TAHLILI)

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta’minlash siyosatining institutsional natijalari «ta’lim paradoksi» konsepsiyasi asosida ijtimoiy-falsafiy va pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Ushbu paradoks ta’lim sohasida xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi gender pariteti deyarli to‘liq darajaga (0,997) yetgan bo‘lsa-da, iqtisodiy ishtirok (0,562) va siyosiy vakolatlar (0,213) yo‘nalishlarida sezilarli tafovut saqlanib qolayotganini ifodalaydi. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlarning germenevtik tahlili, Jahon iqtisodiy forumining Global gender tafovuti hisobotidagi 2025–2026-yillar ma’lumotlarini qiyosiy-dinamik o‘rganish hamda muallif tomonidan taklif etilgan «aylanish koeffitsienti» indikatorini hisoblash usullaridan foydalanilgan. Tahlil natijalari ta’lim sohasida shakllangan inson kapitalining iqtisodiy faoliyatda taxminan 56 foiz, siyosiy-boshqaruv sohasida esa 21 foiz darajasida nisbiy ifodalanayotganini ko‘rsatdi. Parlamentda xotin-qizlar ulushining 39,19 foizni, vazirlik lavozimlarida esa 5 foizni tashkil etishi boshqaruv tizimida vertikal gender segregatsiyasi va «shisha shift» hodisasi mavjudligini namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: gender tenglik, ta’lim pariteti, ta’lim paradoksi, inson kapitali, iqtisodiy ishtirok, siyosiy vakolatlar, vertikal gender segregatsiyasi, shisha shift, imkoniyatlar yondashuvi, gender-sezgir pedagogika, aylanish koeffitsienti.

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В УЗБЕКИСТАНЕ: ОТ ПАРИТЕТА В ОБРАЗОВАНИИ К ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РАВЕНСТВУ И РАВЕНСТВУ В УПРАВЛЕНИИ (СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ «ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПАРАДОКСА»)

Аннотация. В статье исследуются институциональные результаты политики обеспечения гендерного равенства в Республике Узбекистан в контексте концепции «образовательного парадокса». Данное явление характеризуется практически полным достижением гендерного паритета в сфере образования (0,997) при сохранении существенных различий в экономическом участии (0,562) и политических полномочиях (0,213). Методологическую основу исследования составляют герменевтический анализ нормативно-правовых документов, сравнительно-динамический анализ данных Глобального доклада о гендерном разрыве Всемирного экономического форума за 2025–2026 годы, а также расчёт предложенного автором производного показателя — «коэффициента конверсии». Результаты исследования свидетельствуют о том, что достигнутый в образовательной сфере гендерный паритет находит относительное отражение в экономической сфере на уровне около 56%, а в политико-управленческой сфере — лишь около 21%. Доля женщин в парламенте составляет 39,19%, тогда как среди лиц, занимающих министерские должности, — 5%, что указывает на наличие вертикальной гендерной сегрегации и феномена «стеклянного потолка».

Ключевые слова: гендерное равенство, образовательный паритет, образовательный парадокс, человеческий капитал, экономическое участие, политические полномочия, вертикальная гендерная сегрегация, стеклянный потолок, подход возможностей, гендерно-чувствительная педагогика, коэффициент конверсии.

GENDER EQUALITY IN UZBEKISTAN: FROM EDUCATIONAL PARITY TO ECONOMIC AND LEADERSHIP EQUALITY (A SOCIO-PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF THE “EDUCATION PARADOX”)

Abstract. This article examines the institutional outcomes of gender equality policy in the Republic of Uzbekistan through the concept of the “education paradox”. The paradox refers to the coexistence of near-complete gender parity in education (0.997) with substantial disparities in economic participation (0.562) and political empowerment (0.213). The methodological framework combines a hermeneutic analysis of legal and strategic documents, a comparative and dynamic analysis of the World Economic Forum’s Global Gender Gap Report data for 2025–2026, and the calculation of a derived indicator proposed by the author, referred to as the “conversion ratio”. The findings suggest that the gender parity achieved in education is reflected at approximately 56% in the economic sphere and only 21% in political and managerial participation. Women account for 39.19% of parliamentary representation, while their share of ministerial positions is reported at 5%, indicating the persistence of vertical gender segregation and the glass ceiling phenomenon.

Keywords: gender equality, educational parity, education paradox, human capital, economic participation, political empowerment, vertical gender segregation, glass ceiling, capability approach, gender-sensitive pedagogy, conversion ratio.

KIRISH

XXI asrda gender tenglik inson huquqlari konsepsiyasining ajralmas tarkibiy qismi, demokratik jamiyat taraqqiyotining muhim mezoni hamda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan Barqaror rivojlanish kun tartibida gender tenglik alohida beshinchi maqsad sifatida belgilangan. Xotin-qizlarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya (CEDAW) esa ishtirokchi davlatlar zimmasiga nafaqat qonunchilikda, balki ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida amaldagi tenglikni ta’minlash majburiyatini yuklaydi. Shunga qaramay, global miqyosda gender tafovutini qisqartirish jarayoni yetarli darajada tez kechmayapti. Jahon iqtisodiy forumining 2026-yilgi hisobotida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha gender tafovutining 69,2 foizi bartaraf etilgan bo‘lib, mavjud sur’atlar saqlanib qolgan taqdirda to‘liq gender paritetiga erishish uchun taxminan 120 yil talab etilishi prognoz qilinadi.

Yangi O‘zbekistonda gender tenglik masalasi so‘nggi yillarda davlat siyosatining muhim institutsional yo‘nalishlaridan biriga aylandi. 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi hamda jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi konstitutsiyaviy

kafolat sifatida mustahkamlandi. 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan O‘RQ-562-son «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun gender munosabatlarini tartibga solishning muhim huquqiy asosini yaratdi. Shu sanada qabul qilingan O‘RQ-561-son «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonun esa xotin-qizlarni zo‘ravonlikning turli shakllaridan himoya qilish mexanizmlarini belgilab berdi.

O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilga qadar gender tenglikka erishish strategiyasining qabul qilinishi davlat boshqaruvi, mehnat munosabatlari, ta’lim va ijtimoiy hayotda gender nomutanosibliklarini kamaytirishga qaratilgan tizimli choralarni belgiladi. «O‘zbekiston – 2030» strategiyasida ham xotin-qizlarning davlat boshqaruvi va rahbarlik lavozimlaridagi ishtirokini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qayd etilgan.

Shu bilan birga, huquqiy kafolatlarning kengayishi va ta’lim sohasida gender paritetining shakllanishi iqtisodiy mustaqillik, kasbiy o‘sish hamda siyosiy boshqaruvdagi teng vakillikni avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Aynan mana shu holat tadqiqotning asosiy muammosini tashkil etadi. Ta’lim sohasida xotin-qizlar va erkaklar uchun imkoniyatlar deyarli tenglashgan bir sharoitda iqtisodiy faollik va yuqori boshqaruv lavozimlarida sezilarli tafovutning saqlanib qolishi «ta’lim paradoksi» tushunchasini ilmiy jihatdan asoslash zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda ta’limdagi gender paritetining iqtisodiy va siyosiy-boshqaruv tengligiga aylanish darajasini miqdoriy jihatdan aniqlash, mazkur jarayonning ijtimoiy-falsafiy va institutsional omillarini tahlil qilish hamda oliy ta’lim tizimi uchun ilmiy-pedagogik takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun O‘zbekistonning 2025–2026-yillardagi gender tenglik ko‘rsatkichlari dinamikasini aniqlash, ta’limdagi tenglikning iqtisodiy va siyosiy natijalarda namoyon bo‘lish darajasini baholash, mavjud nomutanosibliklarni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy, madaniy va institutsional omillarni tahlil qilish hamda oliy ta’lim muassasalarining ushbu muammoni bartaraf etishdagi pedagogik imkoniyatlarini asoslash vazifalari belgilandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi O‘zbekiston misolida «ta’lim paradoksi»ning miqdoriy va nazariy jihatdan asoslanishi, ta’limdagi gender paritetining iqtisodiy va siyosiy sohalarda nisbiy ifodalanishini aniqlashga xizmat qiluvchi mualliflik «aylanish koeffitsienti» indikatorining taklif etilishi hamda gender tenglik muammosining oliy ta’lim pedagogikasi bilan uzviy bog‘liqligini ochib berishida namoyon bo‘ladi.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Gender tengsizlikning kelib chiqishi, ijtimoiy munosabatlarda namoyon bo‘lishi va uni bartaraf etish mexanizmlari zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlarning muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammo falsafa, sotsiologiya, iqtisodiyot, siyosatshunoslik va pedagogika fanlari doirasida turli nazariy yondashuvlar asosida o‘rganilgan.

Genderning ijtimoiy konstruksiya sifatidagi talqini C. West va D. Zimmerman tadqiqotlarida muhim nazariy asosga ega bo‘ldi. Olimlar «doing gender» konsepsiyasi orqali genderni insonning o‘zgarmas biologik xususiyati sifatida emas, balki kundalik ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanib, takror ishlab chiqariladigan ijtimoiy hodisa sifatida izohlaydilar. J. Butler esa gender identikligining performativ xususiyatiga e’tibor qaratib, genderga oid tasavvurlar va xulq-atvor me’yorlarining ijtimoiy amaliyot orqali mustahkamlanishini asoslaydi. Ushbu yondashuvlardan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, qonunchilikda tenglikning e’lon qilinishi jamiyatdagi mavjud stereotiplar va ijtimoiy munosabatlar o‘zgarmaguncha amaliy tenglikni to‘liq ta’minlay olmaydi.

Gender munosabatlarining strukturaviy xususiyatlarini o‘rgangan R. Connell «gender tartibi» konsepsiyasi orqali jamiyatdagi mehnat taqsimoti, hokimiyat munosabatlari va ijtimoiy rollarning o‘zaro bog‘liqligini ochib bergan. P. Bourdieu «ramziy hukmronlik» nazariyasida ijtimoiy ustunlikning madaniy me’yorlar, qadriyatlar va kundalik xatti-harakatlar orqali qayta ishlab chiqarilishini izohlaydi. J. Acker esa tashkilot va muassasalardagi lavozimlar hamda boshqaruv ierarxiyalari ko‘pincha gender jihatdan neytral bo‘lmagan tamoyillar asosida shakllanishini ko‘rsatadi. Mazkur nazariyalar ayollarning yuqori boshqaruv lavozimlarida kam ishtirok etishini faqat individual qobiliyat yoki tanlov bilan emas, balki institutsional tuzilma va tashkiliy madaniyat bilan ham bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Rahbarlikdagi gender nomutanosibligini tushuntirishda R. Kanterning «tokenizm» nazariyasi va D. Dahlerupning «kritik massa» konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlarga ko‘ra, muayyan ijtimoiy guruh vakillarining tashkilot yoki boshqaruv tizimidagi son jihatdan cheklangan ishtiroki ularning qarorlar qabul qilish jarayoniga real ta’sirini kamaytirishi mumkin. Vakillik ulushining yetarli darajaga yetishi esa guruhning institutsional mavqei va qarorlar jarayonidagi ta’sirini kuchaytiradi. Shu bilan birga, 30 foizlik ko‘rsatkichni barcha sharoitlarda universal mezon sifatida emas, balki gender vakilligini baholashda qo‘llanadigan nazariy yo‘nalishlardan biri sifatida talqin qilish lozim.

A. Eagly va S. Karau tomonidan ishlab chiqilgan rol muvofiqligi nazariyasi ayollarning rahbarlik faoliyatiga nisbatan mavjud stereotiplarni izohlashda muhim o‘rin tutadi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, jamiyatda ayollarga xos deb qaraladigan an’anaviy xususiyatlar bilan rahbarlik faoliyatiga qo‘yiladigan talablar o‘rtasidagi nomuvofiqlik ayollarning liderlik salohiyatiga nisbatan salbiy munosabatni yuzaga keltirishi mumkin. A. Hochschild tomonidan ilgari surilgan «ikkinchi smena» tushunchasi esa ayollarning haq to‘lanadigan mehnatdan tashqari uy-ro‘zg‘or va parvarish majburiyatlarini ham katta hajmda bajarishi ularning kasbiy rivojlanishi va ijtimoiy faolligiga ta’sir ko‘rsatishini tushuntiradi.

Gender tenglikni inson taraqqiyoti nuqtayi nazaridan baholashda A. Sen va M. Nussbaumning imkoniyatlar yondashuvi alohida nazariy ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvda tenglik faqat huquq va resurslarga ega bo‘lish bilan emas, balki

insonning mavjud imkoniyatlardan real foydalanish qobiliyati bilan belgilanadi. N. Kabeer mazkur yondashuvni rivojlantirib, ayollar imkoniyatlarini kengaytirishni «resurslar – agentlik – natijalar» o‘zaro bog‘liqligi orqali izohlaydi. Bu model ta’lim olish imkoniyati mavjudligi bilan uning iqtisodiy mustaqillik va boshqaruvdagi faol ishtirokka aylanishi o‘rtasidagi farqni tushuntirish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Iqtisodchi olima C. Goldin ayollar bandligi va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, iqtisodiy taraqqiyot jarayonida ayollar mehnat bozoridagi ishtirokining U-shaklidagi dinamikasini asoslagan. Uning qarashlari ta’lim darajasining oshishi har doim ham yuqori malakali va rasmiy bandlikning darhol ortishiga olib kelmasligini, ayrim holatlarda bu jarayon o‘rtasida vaqt va institutsional to‘siqlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Milliy kontekstda Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha gender baholash hisobotlari mamlakatda ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari kengayganini, biroq mehnat bozori, iqtisodiy mustaqillik va boshqaruvdagi gender tafovutlari saqlanayotganini qayd etadi. O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlarida ham gender madaniyatini shakllantirish, ta’lim jarayonida gender tenglik tamoyillarini qo‘llash, genderga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish va gender tenglikning huquqiy asoslarini mustahkamlash masalalari yoritilgan.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda ta’lim sohasidagi gender pariteti bilan iqtisodiy va siyosiy natijalar o‘rtasidagi nomutanosiblikni yagona tahliliy model asosida o‘lchash masalasi yetarlicha yoritilmagan. Ayniqsa, oliy ta’lim tizimida shakllangan bilim va kompetensiyalarning mehnat bozori hamda boshqaruv faoliyatida ro‘yobga chiqish mexanizmlarini pedagogik nuqtayi nazardan o‘rganish zarurati mavjud. Mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy muammoni tahlil qilishga yo‘naltirilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot aralash miqdoriy-sifatli yondashuv asosida tashkil etilib, ikkilamchi ma’lumotlarni tahlil qilishga asoslangan. Tadqiqotda birlamchi empirik so‘rovnoma yoki eksperiment o‘tkazilmagan. Miqdoriy ma’lumotlar ochiq xalqaro hisobotlar, milliy statistika to‘plamlari va rasmiy hujjatlardan olingan. Sifatli tahlil esa normativ-huquqiy hujjatlarning mazmunini o‘rganish va aniqlangan natijalarni ijtimoiy-falsafiy nazariyalar asosida izohlash orqali amalga oshirilgan.

Tadqiqotning empirik bazasini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2019-yilda qabul qilingan O‘RQ-561 va O‘RQ-562-son qonunlar, 2030-yilga qadar gender tenglikka erishish strategiyasi, «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi, Jahon iqtisodiy forumining 2025 va 2026-yillardagi Global gender tafovuti hisobotlari, Jahon bankining «Ayollar, biznes va qonun» hamda O‘zbekiston bo‘yicha gender baholash materiallari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi

Milliy statistika qo‘mitasining gender statistikasi bo‘yicha ma’lumotlari tashkil etadi.

Asosiy tahlil birligi sifatida Jahon iqtisodiy forumining Global gender tafovuti indeksidagi to‘rtta subindeks tanlandi. Bular iqtisodiy ishtirok va imkoniyatlar, ta’lim darajasi, sog‘liq va omon qolish hamda siyosiy vakolatlar ko‘rsatkichlaridir. Mazkur subindekslar ayollar va erkaklar o‘rtasidagi nisbiy tafovutni ifodalaydi. Indeksda 0 ko‘rsatkichi to‘liq tengsizlikni, 1 ko‘rsatkichi esa to‘liq gender paritetini anglatadi.

Tadqiqot davomida huquqiy-germenevtik, qiyosiy-dinamik, statistik-tahliliy va nazariy interpretatsiya usullaridan foydalanildi. Huquqiy-germenevtik tahlil normativ hujjatlarda belgilangan gender kafolatlari, maqsadli ko‘rsatkichlar va ularni amalga oshirish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy-dinamik tahlil yordamida 2025 va 2026-yillardagi gender indekslari hamda ularning o‘zgarish yo‘nalishlari o‘rganildi. Statistik-tahliliy yondashuv asosida qolgan gender tafovuti va mualliflik aylanish koeffitsienti hisoblab chiqildi. Nazariy interpretatsiya orqali esa olingan natijalar gender munosabatlari, inson kapitali va imkoniyatlar tengligi haqidagi ilmiy qarashlar asosida izohlandi.

Qolgan gender tafovuti quyidagi formula asosida hisoblandi:

QT = 1 – S

Bu yerda QT — qolgan gender tafovuti, S — tegishli subindeksning qiymati. Natija foizda ifodalanishi uchun 100 ga ko‘paytiriladi.

Tadqiqotning mualliflik indikatori hisoblangan aylanish koeffitsienti quyidagi formula orqali aniqlanadi:

AK(i) = S(i) / S(ta’lim)

Bu yerda S(i) — iqtisodiy ishtirok, siyosiy vakolatlar yoki boshqa tahlil qilinayotgan yo‘nalishning subindeks qiymati, S(ta’lim) — ta’lim subindeksining qiymati. AK = 1 bo‘lishi ta’limdagi paritet darajasiga nisbatan mazkur yo‘nalishdagi ko‘rsatkich ham tenglashganini anglatadi. Ko‘rsatkichning 1 dan past bo‘lishi esa ta’limda erishilgan gender paritetining boshqa sohalarda nisbatan kamroq namoyon bo‘layotganini ko‘rsatadi.

Mazkur indikator ta’limdagi tenglikning iqtisodiy yoki siyosiy tenglikka bevosita sabab bo‘lish darajasini o‘lchamaydi. U turli sohalardagi gender pariteti ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi nisbiy farqni ifodalovchi tavsifiy va qiyosiy ko‘rsatkich sifatida taklif etiladi.

Tadqiqotda ayrim metodologik cheklovlar ham mavjud. Jumladan, Global gender tafovuti hisobotining 2025-yilgi nashri 148 ta, 2026-yilgi nashri esa 145 ta davlatni qamrab olgani sababli reyting o‘rinlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qiyoslashda ehtiyotkorlik talab etiladi. Shu bois tahlilda, avvalo, indekslarning mutlaq qiymatlariga e’tibor qaratildi. Bundan tashqari, tadqiqot ikki yillik davrni qamrab olgani va ikkilamchi ma’lumotlarga asoslangani sababli aniqlangan munosabatlarni uzoq muddatli sabab-oqibat bog‘liqligi sifatida talqin qilish mumkin emas.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlash bo‘yicha huquqiy va institutsional mexanizmlar izchil shakllanib borayotganini, biroq ularning amaliy natijalari ijtimoiy hayotning turli sohalarida bir xil darajada namoyon bo‘lmayotganini ko‘rsatdi.

Avvalo, gender tenglikning institutsional-huquqiy asoslari tahlili mamlakatda mazkur yo‘nalish konstitutsiyaviy, qonunchilik va strategik darajalarda mustahkamlanganini tasdiqlaydi. 2019-yilda qabul qilingan qonunlar xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini kafolatlash, kamsitishning oldini olish va zo‘ravonlikdan himoya qilishning huquqiy asoslarini belgilab berdi. 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasida esa davlat organlarida gender nomutanosibliklarini kamaytirish, vaqtinchalik maxsus choralarni qo‘llash, gender statistikasini takomillashtirish va gender auditini rivojlantirish vazifalari belgilangan.

Jahon bankining 2026-yilgi «Ayollar, biznes va qonun» hisobotida O‘zbekiston huquqiy baza bo‘yicha 100 balldan 82,1 ball olgani, jahon o‘rtacha ko‘rsatkichi esa 67 ballni tashkil etgani qayd etilgan. Ushbu natija mamlakatda gender tenglikning qonunchilik asoslari nisbatan yuqori darajada shakllanganini ko‘rsatadi. Biroq huquqiy me’yorlarning mavjudligi ularning barcha ijtimoiy institutlarda bir xil darajada amalga oshirilishini anglatmaydi.

Global gender tafovuti indeksining 2025–2026-yillardagi natijalari ham O‘zbekistonda gender tenglikning turli yo‘nalishlarda notekis rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Mamlakatning umumiy gender pariteti ko‘rsatkichi 2025-yildagi 0,678 dan 2026-yilda 0,682 ga ko‘tarilgan. Reytingdagi o‘rin esa 110-o‘rin darajasida saqlanib qolgan.

Ta’lim darajasi subindeksi 2025-yildagi 0,998 ko‘rsatkichidan 2026-yilda 0,997 ga teng bo‘lgan. Mazkur kichik o‘zgarish ta’lim sohasidagi gender pariteti deyarli to‘liq shakllanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mamlakatning ushbu yo‘nalishdagi reyting o‘rni 43-o‘rindan 54-o‘ringa tushgan. Buni faqat milliy ko‘rsatkichning yomonlashuvi sifatida baholash to‘g‘ri emas, chunki reyting boshqa davlatlarning natijalari va umumiy qamroviga ham bog‘liq.

Sog‘liq va omon qolish subindeksi 0,955 dan 0,956 gacha oshgan. Iqtisodiy ishtirok va imkoniyatlar ko‘rsatkichi 0,558 dan 0,562 gacha ko‘tarilgan bo‘lsa-da, ushbu yo‘nalishda mamlakatning xalqaro reytingdagi o‘rni 123-o‘rindan 124-o‘ringa o‘zgargan. Siyosiy vakolatlar subindeksida esa 0,202 dan 0,213 gacha o‘sish qayd etilgan va mamlakat sakkiz pog‘ona yuqorilab, 74-o‘rinni egallagan.

Mazkur dinamikani umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, siyosiy vakolatlar yo‘nalishida nisbatan sezilarli ijobiy o‘zgarish kuzatilgan bo‘lsa-da, iqtisodiy ishtirokdagi tafovutni qisqartirish sur’ati ancha sust. Ta’lim sohasida esa gender paritetining yuqori darajasi saqlanib qolmoqda.

Muallif tomonidan hisoblangan qolgan gender tafovuti ko‘rsatkichlari ushbu nomutanosiblikni yanada aniqroq namoyon etadi. 2026-yil ma’lumotlari asosida

ta’limdagi qolgan tafovut 0,3 foizni, sog‘liq va omon qolish yo‘nalishida 4,4 foizni, iqtisodiy ishtirokda 43,8 foizni, siyosiy vakolatlarda esa 78,7 foizni tashkil etadi. Demak, ta’lim va sog‘liq sohalarida gender paritetiga yaqinlashilgan bo‘lsa, iqtisodiy va siyosiy yo‘nalishlarda sezilarli nomutanosiblik saqlanmoqda.

Aylanish koeffitsienti hisob-kitoblariga ko‘ra, iqtisodiy ishtirok yo‘nalishida AK = 0,56, siyosiy vakolatlar yo‘nalishida esa AK = 0,21 ga teng. Bu ko‘rsatkichlar ta’lim sohasida shakllangan gender paritetining iqtisodiy va siyosiy faoliyatda nisbatan to‘liq namoyon bo‘lmayotganini anglatadi. Xususan, siyosiy vakolatlar yo‘nalishidagi natija ta’lim sohasidagi yuqori paritet bilan solishtirilganda ancha pastdir.

Siyosiy vakillikning ichki tarkibini o‘rganish ham muhim natijalarni berdi. Mavjud ma’lumotlarga ko‘ra, parlamentdagi xotin-qizlar ulushi 39,19 foizni tashkil etadi. Biroq vazirlik lavozimlaridagi ulush 5 foiz atrofida bo‘lib, ushbu ikki ko‘rsatkich o‘rtasida sezilarli farq mavjud. Davlat fuqarolik xizmatidagi boshqaruv lavozimlarida xotin-qizlarning ulushi 27 foizni tashkil etishi qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich «O‘zbekiston – 2030» strategiyasida belgilangan 30 foizlik maqsaddan 3 foiz punkt pastdir.

Vazir va unga tenglashtirilgan lavozimlarda xotin-qizlar ulushining 2018-yildagi 2,9 foizdan keyingi davrda 5,7 foizgacha oshgani ijobiy o‘zgarish sifatida baholanishi mumkin. Biroq mazkur ko‘rsatkichning sekin o‘sishi yuqori ijroiya boshqaruvida gender tenglikka erishish hali dolzarb vazifa ekanini ko‘rsatadi. Turli hisobotlarda keltirilgan 5 va 5,7 foizlik ko‘rsatkichlar hisobga olish davri yoki lavozimlar tarkibining farqlanishi bilan izohlanishi mumkin. Shu sababli ularni bir xil statistik toifa sifatida qabul qilmaslik lozim.

Ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi munosabatlarni tavsiflovchi qo‘shimcha ma’lumotlar ham muammoning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini ochib beradi. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar tarkibida xotin-qizlar ulushining 54 foizni tashkil etishi ularning ta’lim olish imkoniyatlari kengayganini ko‘rsatadi. Biroq ishlayotgan ayollarning qariyb 60 foizi norasmiy sektorda band ekanligi haqidagi ma’lumotlar iqtisodiy imkoniyatlarning sifati va ijtimoiy himoya bilan ta’minlanishida muammolar mavjudligini anglatadi.

2025-yilning birinchi yarmida xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik bilan bog‘liq 48 303 ta holat qayd etilgani ham gender tenglikning faqat ta’lim yoki bandlik masalasi bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Shuningdek, tug‘ilishdagi jinslar nisbati ko‘rsatkichining 0,928 ball darajasida qayd etilishi sog‘liq va omon qolish subindeksi tarkibida muammoli yo‘nalishlar mavjudligidan dalolat beradi. «Ayollar, tinchlik va xavfsizlik» indeksida O‘zbekistonning 181 ta davlat orasida 0,674 ball bilan 98-o‘rinni egallashi ham gender tenglikning xavfsizlik va ijtimoiy farovonlik bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, natijalar O‘zbekistonda gender tenglikning huquqiy va ta’limiy asoslari nisbatan yuqori darajada shakllanganini, biroq iqtisodiy mus-

taqillik va siyosiy boshqaruvdagi teng ishtirokni ta’minlashda institutsional hamda ijtimoiy to‘siqlar saqlanayotganini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda gender tenglikning ikki xil sur’atda rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Ta’lim olish imkoniyatlari va huquqiy kafolatlar kengayib borayotgan bo‘lsa-da, xotin-qizlarning ushbu salohiyati iqtisodiy faoliyat va yuqori boshqaruv lavozimlarida to‘liq namoyon bo‘lmayapti. Mazkur nomutanosiblikni «ta’lim paradoksi» tushunchasi orqali izohlash mumkin.

Birinchidan, iqtisodiy-strukturaviy omillar muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy ishtirok bo‘yicha aylanish koeffitsientining 0,56 ni tashkil etishi ta’limda shakllangan inson kapitalining iqtisodiy faoliyatda to‘liq ro‘yobga chiqmayotganini anglatadi. Ayollar bandligining norasmiy sektorda yuqori ulushi, kasbiy faoliyat va oilaviy majburiyatlarni uyg‘unlashtirishdagi qiyinchiliklar ularning iqtisodiy mustaqilligini cheklaydi. C. Goldinning iqtisodiy rivojlanish va ayollar bandligi o‘rtasidagi U-shaklidagi bog‘liqlik haqidagi qarashlari ushbu jarayonni tushuntirishga yordam beradi. N. Kabeerning «resurslar – agentlik – natijalar» modeli nuqtayi nazaridan esa ta’lim resurslarining mavjudligi ularni mustaqil iqtisodiy qarorlar va barqaror natijalarga aylantirish uchun yetarli emas.

Ikkinchidan, institutsional-ierarxik to‘siqlar siyosiy va boshqaruv sohasidagi nomutanosiblikni yuzaga keltiradi. Siyosiy vakolatlar bo‘yicha aylanish koeffitsientining 0,21 ekanligi, parlament va vazirlik lavozimlaridagi ayollar ulushi o‘rtasidagi tafovut vertikal gender segregatsiyasini ko‘rsatadi. J. Ackerning tashkiliy tuzilmalar gender jihatdan neytral emasligi haqidagi qarashlari yuqori lavozimlarga ko‘tarilishda norasmiy talablar va institutsional cheklovlarning ta’sirini ochib beradi. R. Kanterning «tokenizm» va D. Dahlerupning «kritik massa» nazariyalari esa boshqaruv tizimida ayollar vakilligining son jihatidan ham, mazmunan ham yetarli bo‘lishi zarurligini asoslaydi.

Uchinchidan, ijtimoiy-madaniy omillar ham gender tenglikka ta’sir ko‘rsatadi. C. West va D. Zimmerman konsepsiyasiga ko‘ra, gender me’yorlari kundalik ijtimoiy munosabatlarda qayta ishlab chiqariladi. Uy-ro‘zg‘or va farzand tarbiyasi bilan bog‘liq majburiyatlarning asosan ayollar zimmasida qolishi A. Hochschild ta’riflagan «ikkinchi smena» hodisasini yuzaga keltiradi. A. Eagly va S. Karauning rol muvofiqligi nazariyasi esa ayollik va rahbarlik haqidagi stereotiplar ayollarning kasbiy va boshqaruv faoliyatiga kirib kelishida qo‘shimcha to‘siq bo‘lishi mumkinligini tushuntiradi.

Mazkur natijalarni A. Sen va M. Nussbaumning imkoniyatlar yondashuvi asosida talqin qilganda, huquqiy tenglik bilan real imkoniyatlar o‘rtasidagi farq yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli gender siyosatining keyingi bosqichida mavjud huquqiy kafolatlarni amaliy natijalarga aylantiruvchi omillarni rivojlantirish, jumladan, maktabgacha ta’lim xizmatlari, moslashuvchan bandlik, mentorlik, tadbirkorlik va rahbarlikka tayyorlash mexanizmlarini kengaytirish zarur.

Bu jarayonda oliy ta’lim muassasalarining o‘rni alohida ahamiyatga ega. Talabalarning 54 foizini xotin-qizlar tashkil etishi universitetlarni gender tenglikni ta’minlashning muhim institutsional maydoniga aylantiradi. Biroq oliy ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, talabalarning kasbiy o‘zini o‘zi belgilashi, liderlik qobiliyati va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini ham rivojlantirishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan, gender-sezgir pedagogikani joriy etish, o‘quv dasturlari va darsliklarni gender stereotiplari bo‘yicha tahlil qilish, talaba-qizlar uchun mentorlik dasturlarini tashkil etish muhimdir. Shuningdek, bitiruvchilarning ishga joylashishi, bandlik shakli va kasbiy o‘sishini jins kesimida monitoring qilish ta’lim natijalarining iqtisodiy hayotda qay darajada ro‘yobga chiqayotganini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovi uning ikkilamchi statistik ma’lumotlarga asoslangani va 2025–2026-yillar bilan chegaralanganidir. Bundan tashqari, aylanish koeffitsienti sabab-oqibat munosabatlarini emas, balki sohalararo nisbiy tafovutni ifodalaydi. Kelgusida bitiruvchilar bandligini uzoq muddatli o‘rganish va gender-sezgir pedagogik intervensiyalar samaradorligini baholash maqsadga muvofiq.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot O‘zbekistonda gender tenglikning huquqiy va institutsional asoslari izchil rivojlanayotganini, biroq ta’lim sohasidagi paritet iqtisodiy hamda siyosiy-boshqaruv faoliyatida to‘liq namoyon bo‘lmayotganini ko‘rsatdi. Ushbu holat «ta’lim paradoksi» sifatida tavsiflanadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ta’limdagi gender pariteti 0,997 ni tashkil etgan holda, iqtisodiy ishtirok ko‘rsatkichi 0,562, siyosiy vakolatlar ko‘rsatkichi esa 0,213 darajasida qolmoqda. Muallif tomonidan taklif etilgan aylanish koeffitsienti iqtisodiy yo‘nalishda 0,56, siyosiy-boshqaruv yo‘nalishida 0,21 ga teng bo‘lib, ta’limda shakllangan inson kapitalining boshqa sohalarda to‘liq ro‘yobga chiqmayotganini ko‘rsatadi.

Aniqlangan nomutanosiblikning asosiy omillari norasmiy bandlik, oilaviy va parvarish majburiyatlarining noteng taqsimlanishi, vertikal gender segregatsiyasi, rahbarlikka oid stereotiplar hamda institutsional to‘siqlar bilan bog‘liq. Demak, gender tenglikni ta’minlashda huquqiy kafolatlar bilan bir qatorda ularni real imkoniyatlarga aylantiruvchi mexanizmlarni rivojlantirish zarur.

Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish dasturlariga gender-sezgir pedagogika bo‘yicha maxsus modullarni kiritish.

Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv dasturlari, darsliklar va pedagogik amaliyotni gender auditi asosida muntazam tahlil qilish.

Talaba-qizlarning kasbiy va liderlik salohiyatini rivojlantirish uchun rahbar ayollar ishtirokida mentorlik dasturlarini tashkil etish.

Qizlarni STEM, axborot texnologiyalari, tadbirkorlik va davlat boshqaruvi yo‘nalishlariga kasbiy yo‘naltirish ishlarini kuchaytirish.

Bitiruvchilar bandligini jins kesimida monitoring qilish, ularning kasbiy o‘sishi va mehnat sharoitlariga oid natijalarni muntazam tahlil qilish.

Aylanish koeffitsientidan ta’limdagi gender paritetining iqtisodiy va siyosiy natijalarda namoyon bo‘lishini baholovchi qo‘shimcha indikator sifatida foydalanish imkoniyatini o‘rganish.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati «ta’lim paradoksi»ni ijtimoiy-falsafiy jihatdan asoslash va gender tenglikning pedagogik jihatlarini ochib berishda namoyon bo‘ladi. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan takliflardan oliy ta’lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy faoliyati, kasbiy yo‘naltirish tizimi va gender siyosati samaradorligini monitoring qilishda foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda gender tenglikning yangi bosqichi ta’lim olishdagi teng imkoniyatlarni iqtisodiy mustaqillik, kasbiy muvaffaqiyat va siyosiy boshqaruvdagi teng ishtirok bilan uyg‘unlashtirishni talab etadi. Bu jarayonda oliy ta’lim tizimi inson kapitalini real ijtimoiy natijalarga aylantiruvchi muhim institutsional omil bo‘lib xizmat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 58-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-562-son. – URL: https://lex.uz/docs/-4494849
3. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-561-son.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati. 2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi. – Toshkent, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. O‘zbekistonda xotin-qizlar va erkaklar: fakt va raqamlar. Statistik to‘plam. – Toshkent, 2024.
7. Yaxyayeva S. Genderga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etishning zamonaviy texnologiyalarini takomillashtirish zarurligi xususida // O‘zMU xabarlari. – 2024. – № 1/6/1. – B. 266 va keyingi sahifalar.
8. Xolmatov Sh. O‘zbekistonda gender tenglik falsafasining huquqiy namoyon bo‘lishi // O‘zMU xabarlari. – Elektron nashr.
9. Nurbayeva X. Talabalarda gender madaniyatni rivojlantirishning etnopedagogik asoslari // O‘zMU xabarlari. – Elektron nashr.
10. Annaeva N.R. O‘zbekiston gender tengligi va gender rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari // Science and Society. – 2022. – № 2-1. – B. 51–53.